

KATARZYNA BOGUCKA

*Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu*

KOMUNIKACJA MIĘDZYKULTUROWA JAKO POMOST KU INTEGRACJI SPOŁECZNEJ W ŚRODOWISKU WIELOKULTUROWYM

ABSTRACT. Bogucka Katarzyna, *Komunikacja międzykulturowa jako pomost ku integracji społecznej w środowisku wielokulturowym* [Intercultural Communication as a Bridge Towards Social Integration in a Multicultural Environment]. *Studia Edukacyjne* nr 49, 2018, Poznań 2018, pp. 401-413. Adam Mickiewicz University Press. ISSN 1233-6688. DOI: 10.14746/se.2018.49.23

The article focuses on intercultural communication, which creates a passage from a multicultural environment towards social integration and intercultural relations. The author introduces the topic by short characteristics of changes in the modern world, determined by social mobility and multiculturalism. The article presents then some chosen aspects of social integration of migrants seen as bilateral process which requires the development of intercultural competences of both migrants' and the receiving community. The author further describes intercultural communication and stresses its importance for education and social development. Finally, some factors conditioning the acquisition of intercultural competence with reference to Gordon Allport's contact hypothesis and informational influences are presented along with highlighting the importance of empathy.

Key words: migrations, social integration, intercultural communication, intercultural competences

*Granice? Nigdy żadnej nie widziałem,
ale słyszałem, że istnieją w umysłach niektórych ludzi*

Thor Heyerdahl¹

Jednym z atrybutów współczesnego świata jest wzmożona ruchliwość społeczna. Co prawda nie stanowi ona domeny obecnych czasów, albowiem migracje wpisane są w losy ludzkości od wieków, jednak obecnie odznacza się niespotykaną, jak dotąd, intensywnością, jakością i płynnością. Czasy współczesne można określić mianem „świata migracji”², ponieważ granice, w sensie

¹ Thor Heyerdahl – norweski żeglarz i odkrywca.

² D. Niedźwiedzki, *Migracje i tożsamość. Od teorii do analizy przypadku*, Kraków 2010, s. 16.

administracyjnym, tracą stopniowo na znaczeniu; mieszkańcy wielu państw świata mają możliwość swobodnej zmiany swojego miejsca zamieszkania, poszukiwania lepszego życia w innych krajach. Liczba migrantów na świecie w ostatnim półwieczu wzrosła dwuipółkrotnie w przyrównaniu do wcześniejszych kilkudziesięciu lat, osiągając poziom 190 mln osób³.

W konsekwencji, współcześnie obserwować można wzmożone zainteresowanie tematem kulturowości, zarówno na gruncie politycznym, medialnym, jak i naukowego dyskursu. Liczne dyskusje wynikają z faktu, iż zjawiska wielokulturowości oraz międzykulturowości stają się coraz bardziej naturalne i powszechne w codzienności mieszkańców wielu państw europejskich. Trudno bowiem obecnie znaleźć wśród nich osobę, która w swojej biografii lub historii bliskich osób nie miałaby wpisanego migracyjnego epizodu. Świat przybiera obecnie raczej postać różnorodnej mozaiki, stąd środowisko funkcjonowania wielu ludzi we współczesnym świecie można określić jako „obszar zróżnicowań, inności i odmienności, na którym można porównywać, odkrywać, negocjować i prowadzić dialog”⁴. Czy jednak jest ona przez nas rzeczywiście postrzegana i doświadczana w ten sposób? Czy w tej „mozaice kulturowej” upatrujemy potencjału, pozytywnych doświadczeń i rozwoju, czy też postrzegamy ją przez pryzmat poczucia zagrożenia i lęku? Pytania te nabierają znaczenia w kontekście współczesnych rozwiązań stosowanych w polityce migracyjnej, programach społecznych i edukacyjnych w wielu krajach europejskich, których prymarnym założeniem jest integracja imigrantów. Koncepcja ta zostanie omówiona w dalszej części niniejszego artykułu.

Integracja społeczna migrantów - wybrane aspekty

Od lat 60. XX wieku w wielu krajach europejskich tworzone były różne koncepcje przyjmowania imigrantów. Początkowo były to programy, których główne założenie stanowiła asymilacja przybyszów w kraju przyjmującym, rozumiana jako proces społeczny, w którym osoby lub grupy zróżnicowane kulturowo upodabniają się do siebie w wyniku bezpośredniego i pośredniego kontaktu⁵. Przy tym należy jednak zaznaczyć, iż proces ten oznacza jednokierunkową zmianę, w efekcie której jedna mniejszościowa grupa przyjmuje wartości i normy kultury dominującej, rezygnując z własnej kultury na rzecz

³ Tamże.

⁴ J. Nikitorowicz, *Pogranicze, tożsamość, edukacja międzykulturowa*, Białystok 1995, s. 12-15.

⁵ A. Giddens, *Socjologia*, Warszawa 2007, s. 237.

norm i wartości społeczności, do której migruje⁶. Na przestrzeni lat dokonywano zmian w zakresie strategii migracyjnych; ewolucja ta wynikała między innymi ze specyfiki położenia geopolitycznego oraz historii poszczególnych państw i wewnętrznych przemian społeczno-gospodarczych⁷. Stopniowo zaczęto rezygnować z poglądów i praktyk asymilacyjnych – na rzecz koncepcji integracyjnych. To właśnie integracja jest obecnie kluczowym pojęciem stosowanym zarówno w badaniach, jak i w debatach publicznych, których przedmiot stanowi funkcjonowanie społeczeństw ponowoczesnych, odznaczających się różnorodnością i wielokulturowością⁸.

Integracja w naukach społecznych jest definiowana jako „stan lub proces zachodzący w społeczeństwie, polegający na tym, że jego poszczególne elementy przejawiają tendencję do scalania się w harmonijną i skoordynowaną, funkcjonalną całość”⁹. W kontekście migracyjnym, integracja może być postrzegana przez pryzmat występowania określonych procesów na gruncie interakcji pomiędzy imigrantami a społeczeństwem przyjmującym; w myśl koncepcji integracji zakłada się, iż odmienne jednostki lub grupy niejako „wychodzą sobie naprzeciw”¹⁰. Integracja jest więc definiowana jako dwustronny proces (choć nie zawsze symetryczny), w ramach którego imigranci wchodzą w relatywnie trwale związki ze społeczeństwem przyjmującym, uczestniczą w różnych obszarach jego życia (społecznego, kulturowego, ekonomicznego oraz instytucjonalno-politycznego), zachowując przy tym własną odrębność kulturową¹¹.

Integracja imigrantów jest pojęciem niezwykle złożonym; w literaturze przedmiotu istnieją liczne i różnorodne klasyfikacje jej poszczególnych wymiarów. Wielu badaczy dokonuje prób ich usystematyzowania, wyszczególniając takie wymiary integracji, jak: prawnoinstytucyjny, ekonomiczny, społeczny, tożsamościowy, kulturowy oraz przestrzenny¹². W. Bosswick i F. Heckmann¹³ wyróżniają cztery wymiary integracji imigrantów: strukturalny, interakcyj-

⁶ W. Bosswick, F. Heckmann, *Integration of Imigrants: Contribution of local and regional authorities*, Report for European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions 2006, https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_files/pubdocs/2006/22/en/1/ef0622en.pdf [dostęp: 29.11.2017].

⁷ A. Grzymała-Kazłowska, S. Łodziński, *Wprowadzenie*, [w:] *Problemy integracji imigrantów. Koncepcje, badania, polityki*, red. A. Grzymała-Kazłowska, S. Łodziński, Warszawa 2008, s. 9.

⁸ Tamże, za: M. Marody, A. Giza-Poleszczuk, *Przemiany więzi społecznej*.

⁹ K. Olechnicki, P. Załęcki, *Słownik socjologiczny*, Toruń 1997, s. 85-86.

¹⁰ A. Grzymała-Kazłowska, „Integracja” – próba rekonstrukcji pojęcia, [w:] *Problemy integracji imigrantów. Koncepcja, badania, polityki*, red. A. Grzymała-Kazłowska, S. Łodziński, Warszawa 2008, s. 36.

¹¹ Tamże, s. 35-36.

¹² M. Biernath, *Różnorodność integracji. Wymiary i mechanizmy procesu integracji*, [w:] *Problemy integracji imigrantów*, s. 180-206.

¹³ W. Bosswick, F. Heckmann, *Integration of Imigrants: Contribution of local and regional authorities*.

ny, kulturowy oraz identyfikacyjny; wskazane wymiary rozpatrują na dwóch płaszczyznach – integracji społecznej oraz integracji kulturowo-tożsamościowej. W ich ujęciu, integracja społeczna obejmuje integrację strukturalną, w której istotne jest osiągnięcie przez imigrantów określonej pozycji ekonomicznej, zawodowej, czy też edukacyjnej oraz integrację interakcyjną, odnoszącą się do oddziaływania i wzajemnych relacji pomiędzy reprezentantami społeczeństwa przyjmującego a imigrantami. Ponadto, przywołani autorzy wyróżniają dwa wymiary integracji kulturowo-tożsamościowej, mianowicie: integrację kulturową, która oznacza posiadanie odpowiednich kompetencji językowych oraz znajomość i akceptowanie norm, jak też wartości społeczności przyjmującej oraz integrację identyfikacyjną, obejmującą procesy emocjonalne i kwestie związane z poczuciem przynależności oraz tożsamością.

W literaturze przedmiotu podkreśla się przenikanie poszczególnych wymiarów integracji oraz wzajemne ich warunkowanie się¹⁴, jednak z uwagi na tematykę niniejszego artykułu omówiony zostanie wyłącznie interakcyjny wymiar integracji, który – zgodnie z koncepcją wskazaną powyżej – wpisuje się w ramy integracji społecznej.

Analizując wymiar interakcyjny integracji imigrantów w społeczeństwie przyjmującym, zwraca się uwagę na nawiązywanie przez nich relacji społecznych (posiadanie najbliższej rodziny, krewnych, przyjaciół, znajomych)¹⁵ oraz sposoby spędzania wolnego czasu z osobami ze społeczności przyjmującej¹⁶. Ponadto akcentuje się uczestnictwo imigrantów w organizacjach społecznych, eksponując częstotliwość i stopień ich zaangażowania, z rozróżnieniem organizacji społeczności przyjmującej oraz pochodzenia¹⁷. Wśród wskaźników integracji społecznej imigrantów wyróżnia się także utrzymywanie relacji społecznych z reprezentantami kraju pochodzenia, na przykład z rodziną lub przyjaciółmi¹⁸.

Z uwagi na problematykę niniejszego artykułu, która wpisuje się w dyskurs naukowy dotyczący współczesnych przeobrażeń rzeczywistości społecznej, należy nadmienić, iż ostatni ze wskazanych wskaźników integracji imigrantów w wymiarze interakcyjnym wpisuje się w nurt wciąż rozwijanej teorii transnarodowych przestrzeni społecznych¹⁹. Sfera kontaktów

¹⁴ Np.: A. Grzymała-Kazłowska, S. Łodziński, *Problemy integracji imigrantów*.

¹⁵ D. Massey, *The Settlement Process among Mexican Migrants to the United States*, *American Sociological Review*, 1986, 51(5), s. 670-684.

¹⁶ P. Chimbos, *A Comparison of the Social Adaptation of Dutch, Greek and Slovak Immigrants in Canadian Community*, *International Migration Review*, 1972, 6, s. 230-245.

¹⁷ U. Schoeneberg, *Participation in Ethnic Associations: The Case of Immigrants in West Germany*, *International Migrant Review*, 1985, 19(3), s. 416-437.

¹⁸ D. Massey, *The Settlement Process among Mexican Migrants*, s. 670-684.

¹⁹ Ł. Krzyżowski, S. Urbańska, *Perspektywa transnarodowości w studiach migracyjnych*, [w:] *Mozaiki przestrzeni transnarodowych. Teorie – metody – zjawiska*, red. Ł. Krzyżowski, S. Urbańska, Kraków 2010, s. 10-12.

imigrantów ze społeczeństwem rodzimym stanowi bowiem kwestię niejednoznaczną, naznaczoną licznymi wątpliwościami. Jeszcze do niedawna toczono dyskusję na gruncie badawczym, wskazując odmienne stanowiska; niektórzy badacze twierdzili, że utrzymywanie ścisłych kontaktów z krajem pochodzenia niekorzystnie wpływa na proces integracji imigrantów, a wręcz może wzmacniać wykluczenie w społeczeństwie przyjmującym²⁰. Obecnie jednak podkreśla się (w myśl teorii transnarodowości), że podtrzymywanie kontaktów w tym zakresie, zarówno w formie relacji z osobami bliskimi, jak i współpracy formalnej, nie wywiera negatywnego wpływu na integrację imigrantów w nowym środowisku społeczno-kulturowym²¹; jest wręcz dowodem na zachodzenie procesu integracji, nie zaś asymilacji.

Zgodnie z przyjmowaną definicją, integracja jest procesem dwustronnym, stąd wśród wskaźników integracji imigrantów wyróżnia się także te, które dotyczą stosunku społeczeństwa przyjmującego wobec imigrantów, a mianowicie: ich postawy wobec uczestnictwa imigrantów w różnych dziedzinach życia (zarówno społeczno-kulturowego, jak i ekonomiczno-politycznego), otwartość oraz rodzaj nastawienia (na asymilację lub wielokulturowość)²². Jest to istotna kwestia w kontekście niniejszego artykułu, którego przedmiot rozważań stanowi droga ku integracji migrantów, jaką jest komunikacja międzykulturowa, a która w efektywnej formie jest możliwa wyłącznie w odpowiednim klimacie społecznym. Determinantą tego procesu jest, kilkakrotnie już akcentowana w niniejszym artykule, obustronność procesu integracji. Ma to szczególne znaczenie właśnie w środowisku wielokulturowym, zarówno dla samych migrantów, jak i reprezentantów społeczności przyjmującej.

Wśród imigrantów znaczącą grupę stanowią dzieci, które przemieszczają się wraz z rodzicami. Liczba migrujących dzieci jest trudna do oszacowania ze względu na brak pełnych danych dotyczących skali migracji oraz brak doprecyzowania terminologicznego. W przypadku państw zachodnioeuropejskich przyjmuje się, że co piąte dziecko mieszka w rodzinie migrantów (przy czym dane te uwzględniają zarówno dzieci w pierwszym, jak i dwóch kolejnych pokoleniach)²³.

Nie ulega wątpliwości, że doświadczenia dorosłych członków rodziny determinują kształt biografii dzieci. Znajduje to potwierdzenie w teorii de-

²⁰ J. Clifford, *Diasporas*, *Cultural Anthropology*, 1994, 9(3), s. 302-338.

²¹ T. Faist, *The volume and dynamics of international migration and transnational social spaces*, Oxford 2000, s. 12-13.

²² C. Bagley, *Immigrant Minorities in the Netherlands: Integration and Assimilation*, *International Migrant Review*, 1971, 5, s. 18-35.

²³ E. Dąbrowa, *Pedagogiczna recepcja hipotezy kontaktu a integracja dzieci pochodzenia migranckiego*, [w:] *Od wielokulturowości miejsca do międzykulturowości relacji społecznych. Współczesne strategie kreowania przestrzeni życia jednostki*, red. J. Nikitorowicz, J. Muszyńska, B. Boćwińska-Kiluk, Warszawa 2014, s. 184.

pedagogizacji, zgodnie z którą doświadczenia dziecięce są ściśle związane z doświadczeniami dorosłych²⁴. Bez względu na to, czy dzieci znajdują się sytuacji wyjazdu spowodowanego migracją zarobkową czy konfliktem militarnym w kraju pochodzenia, ich sytuacja, choć pod pewnymi względami nieporównywalna, zawsze jest naznaczona zmianą, co w konsekwencji może spowodować u nich trudności w funkcjonowaniu społeczno-kulturowym, edukacyjnym, osłabienie poczucia bezpieczeństwa, wzmożenie odczuwania stresu czy lęku.

Zmiana miejsca zamieszkania, a zatem całego kontekstu społeczno-kulturowego życia każdego dorosłego migranta, jak i każdego dziecka pochodzenia migracyjnego, stanowi swoiste wyzwanie dla współczesnych społeczeństw przyjmujących imigrantów. Biorąc bowiem pod uwagę społeczny aspekt migracyjnych przeobrażeń (zarówno jednostkowe biografie ludzkie, jak i przemiany analizowane w wymiarze społecznym), koniecznością staje się potrzeba poszukiwania sposobów, umożliwiających optymalne i harmonijne wspólne funkcjonowanie osób odmiennych kulturowo we współczesnym świecie.

Owszem, migracja oznacza między innymi zmianę otoczenia społecznego, a implikacją tej zmiany mogą być w przypadku imigrantów trudności związane ze zrozumieniem otaczającego świata, nawiązywaniem relacji z przedstawicielami społeczeństwa przyjmującego oraz odnalezieniem swojego miejsca w nowych społecznościach. Integracja stanowi jednak proces dwustronny, stąd w sytuacji kontaktu pomiędzy jednostkami lub grupami odmiennymi kulturowo swoistym wyzwaniem jawi się nie tylko doraźne rozwiązywanie konkretnych problemów, ale także tworzenie sprzyjającego klimatu społecznego, do którego może prowadzić autentyczna komunikacja pomiędzy nimi. Jej warunkiem jest ukształtowana postawa otwartości i posiadanie określonych kompetencji, zarówno przez osoby włączane do nowej społeczności, jak i przez jej reprezentantów, co zostanie omówione poniżej.

Komunikacja międzykulturowa jako kierunek rozwoju społecznego oraz wyzwanie edukacyjne w społeczeństwach wielokulturowych

W kontekście zarysowanych pokrótce przeobrażeń i wyzwań obecnego świata – świata dynamicznego, zmiennego i nieprzewidywalnego, w którym nierzadko stawiane są pytania: „ku czemu ten świat zmierza, w jakim społeczeństwie żyjemy i jakie kształtujemy”²⁵, warto zastanowić się nad pe-

²⁴ W. Danilewicz, *Rodzina ponad granicami*, Białystok 2010, s. 160.

²⁵ J. Nikitorowicz, *Człowiek pogranicza jako efekt dialogu tożsamościowego w warunkach wielokulturowości*, Edukacja, 2009, 3, s. 10.

dagogiczną recepcją przywołanych na początku niniejszych rozważań słów norweskiego podróżnika – Thora Heyerdahla. Wypowiedziane ponad pięćdziesiąt lat temu, stanowią niezwykle aktualne, jak i potrzebne przesłanie dla aktorów społecznych współczesnej rzeczywistości, z uwagi na to, iż na przestrzeni kilkunastu ubiegłych lat zaczęto szczególnie wyraźnie akcentować znaczenie umiejętności składających się na kompetencje międzykulturowe. Są one bowiem niezbędne ze względu na wciąż rosnącą mobilność ludzi na całym świecie, która sprawia, że zaciera się znaczenie granic; Inny z Innym żyją obok siebie i ze sobą, wzajemnie doświadczając Inności. To współistnienie wymaga odpowiedniego przygotowania, w postaci wypracowania konkretnych kompetencji²⁶, a jeśli nie, to chociażby otwartości na spotkanie z drugim człowiekiem i jego kulturą.

Należy podkreślić, iż umiejętność funkcjonowania w zróżnicowanym i wielokulturowym środowisku znalazła się wśród dwunastu kompetencji wyszczególnionych w zestawieniu umiejętności społecznych XXI wieku, przygotowanym przez amerykańskie organizacje: Partnerstwo na rzecz Umiejętności XXI Wieku i Narodową Radę ds. Studiów Społecznych. Umiejętność ta jest także akcentowana w dokumentach europejskich, na przykład w Zaleceniu Parlamentu Europejskiego i Rady z 18 grudnia 2006 roku w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie²⁷. W kontekście wcześniejszych rozważań na temat integracji społecznej migrantów należy zaznaczyć, iż kompetencje międzykulturowe nie są ważne tylko dla imigrantów, którym ułatwiają one funkcjonowanie w nowym otoczeniu, ale także dla społeczności przyjmującej, z uwagi na wzajemne interakcje, komunikowanie się, rozumienie zachowań drugiego człowieka i kluczowe znaczenie obustronnej otwartości.

Nie ulega wątpliwości, że za sprawą dynamiki i złożoności przemian cywilizacyjnych ostatnich dziesięcioleci świat współczesny stał się światem komunikacji²⁸. Przy tym należy podkreślić, iż obecnie w komunikacji społecznej jako kategoria nadrzędna wyłania się właśnie kulturowość²⁹. W konsekwencji, jak twierdzi B. Boćwińska-Kiluk,

²⁶ W kontekście zjawisk społecznych, będących przedmiotem niniejszego artykułu, zagadnienie kompetencji należałoby postrzegać zarówno jako adaptacyjny, jak i transgresyjny potencjał człowieka; z jednej strony bowiem istotne jest posiadanie zasobu wiedzy i umiejętności, z drugiej natomiast ważna jest zdolność ich wykorzystywania w zmieniającej się rzeczywistości społecznej, a w rezultacie jej kreowanie (za: S. Dylak, *Nauczyciel – kompetencje i kształcenie zawodowe*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 3, red. T. Pilch, Warszawa 2004).

²⁷ B. Grabowska, K. Kania, *Kompetencje międzykulturowe w świecie zróżnicowanego „my”*, [w:] *Od wielokulturowości miejsca*, s. 174-175.

²⁸ M. Sobecki, *Komunikacja międzykulturowa w wymiarze religijnym jako wyzwanie edukacyjne*, [w:] *Tamże*, s. 113.

²⁹ B. Boćwińska-Kiluk, *Uwarunkowania komunikacji międzykulturowej*, [w:] *Tamże*, s. 136.

koniec ery spostrzegania świata przez pryzmat jednej kultury, w otoczeniu ludzi o podobnych poglądach, wymusza nabywanie nowych kompetencji – kompetencji do komunikacji międzykulturowej³⁰.

W literaturze przedmiotu można znaleźć różne definicje komunikacji międzykulturowej. W podstawowym rozumieniu oznacza ona proces nawiązywania kontaktu i porozumiewania się, zachodzący pomiędzy członkami różnych grup kulturowych³¹. W zakresie wskazanego procesu wyszczególnia się element wymiany informacji³². We współczesnym dyskursie naukowym wokół komunikacji międzykulturowej podkreśla się jednak nie tylko istotę przekazu i wymiany informacji, ale też relacje, interakcje i zdarzenia zachodzące pomiędzy osobami lub grupami odmiennymi kulturowo³³. Komunikacja międzykulturowa jest zatem swoistym sposobem budowania więzi i wspólnoty.

Komunikacja międzykulturowa przebiega jednak w specyficznych okolicznościach; towarzyszy jej wiele pobocznych zjawisk, które nie występują w interakcjach wewnątrz jednej kultury. Dzieje się tak, ponieważ uczestnicy komunikacji międzykulturowej nie zawsze kierują się jednakowymi regułami; rozmówcom trudniej koncentrować się na treści komunikatu, ponieważ jest on niejako „opakowany” w (znany nadawcy komunikatu, a nie zawsze odbiorcy) kod kulturowy³⁴. Adresat ma więc problem z otwarciem „paczki” – odczytaniem komunikatu, ponieważ używa innego kodu kulturowego. W konsekwencji, komunikacja staje się niejasna, zniekształcona, niejednoznaczna i bywa przyczyną poczucia niepewności i lęku oraz konfliktów pojawiających się na gruncie interakcji międzykulturowych³⁵.

Proces integracji w środowisku wielokulturowym obarczony jest licznymi trudnościami, które blokują komunikację międzykulturową. L.M. Barna wskazuje na sześć najistotniejszych przeszkód utrudniających komunikację międzykulturową: różnice językowe, wysoki poziom lęku, stereotypy i uprzedzenia oraz skłonność do formułowania sądów wartościujących, a także błędne interpretacje zachowań lub niedopuszczanie różnic kulturowych³⁶. Stąd, zadanie nabywania kompetencji międzykulturowych, pozwalających w pełni

³⁰ Tamże, s. 137.

³¹ K. Knapp, *Analyzing Intercultural Communication*, Berlin – New York – Amsterdam 1987, s. 1-14.

³² G. Hofstede, *Kultury i organizacje: zaprogramowanie umysłu*, Warszawa 2000.

³³ B. Boćwińska-Kiluk, *Uwarunkowania komunikacji międzykulturowej*, [w:] *Od wielokulturowości miejsca*, s. 140.

³⁴ D. Matsumoto, L. Juang, *Psychologia międzykulturowa*, przekł. A. Nowak, Gdańsk 2004, s. 355.

³⁵ Tamże.

³⁶ L.M. Barna, *Stumbling blocks in intercultural communication*, [w:] *Intercultural communication: A reader*, red. L. A. Samovar, R. E. Porter, E. R. McDaniel, Belmont 1996, s. 370-379.

uczestniczyć we współczesnym świecie społecznym, jawi się jako wymagające długotrwałego i wielopłaszczyznowego wysiłku zadanie.

W literaturze przedmiotu można często spotkać się z poglądem, iż wiedza i umiejętności są koniecznymi, lecz niewystarczającymi warunkami skutecznej komunikacji międzykulturowej; muszą bowiem one być połączone z głęboko ukonstytuowanymi wartościami, motywacją i postawą każdego uczestnika interakcji międzykulturowych w wielokulturowym środowisku społecznym³⁷.

Analiza literatury przedmiotu pozwala wyróżnić aspekty warunkujące skuteczność nabywania kompetencji, które stanowią istotę efektywności komunikacji międzykulturowej. Ich rozwój jest procesem złożonym, z uwagi na to, iż odnosi się do wielu jednostkowych umiejętności, zależnych od rozwoju osobistego, takich jak: uważność, regulacja emocjonalna, otwartość, elastyczność, zdolność do krytycznego myślenia³⁸. Uważność pozwala na nieustanne zdobywanie nowych informacji, sprzyja otwartości i uświadamianiu sobie wielości zjawisk oraz procesów w otaczającym nas świecie; ponadto służy usuwaniu niepewności, która bardzo często pojawia się w sytuacji kontaktu międzykulturowego³⁹. W obliczu różnic kulturowych, umiejętność regulowania i kontrolowania własnych emocji jest podstawową kompetencją, umożliwiającą świadome uczestnictwo w komunikacji międzykulturowej oraz wzmacniającą wzajemną otwartość i elastyczność⁴⁰.

W literaturze przedmiotu podkreśla się, iż kluczową rolę zarówno w procesie integracji migrantów, jak i nabywania kompetencji międzykulturowych odgrywa kontakt⁴¹. Założenie to opiera się na hipotezie kontaktu G. Allporta, w której zakłada się, iż relacje między grupami lub jednostkami odmiennymi kulturowo ulegają poprawie dzięki umożliwieniu bezpośredniego kontaktu członków różnych grup⁴². Istnieje jednak kilka warunków, jakie powinny zostać spełnione, aby kontakt rzeczywiście przyniósł zamierzone efekty, a mianowicie: kontakt powinien mieć charakter bezpośredni i realny, a więc odbywać się „twarzą w twarz” oraz przebiegać w atmosferze równości, współpracy, zbieżności celów⁴³. Bez wątpienia, możliwość aktywnego uczest-

³⁷ D. Matsumoto, L. Juang, *Psychologia międzykulturowa*, s. 364.

³⁸ P. Boski, A. Chodynicka, *Stosowana psychologia międzykulturowa: Założenia i realizacja treningów kompetencji i komunikacji międzykulturowej*, [w:] *Kulturowe ramy zachowań społecznych*, red. P. Boski, Warszawa 2009, s. 555-610.

³⁹ D. Matsumoto, L. Juang, *Psychologia międzykulturowa*, s. 361.

⁴⁰ Tamże, s. 363.

⁴¹ A. Grzymała-Kazłowska, S. Łodziński, *Wprowadzenie*, [w:] *Problemy integracji imigrantów*, s. 11.

⁴² I. Parfieniuk, *Uwarunkowania skuteczności nabywania kompetencji kulturowych na podstawie informacyjnych i doświadczeniowych typów oddziaływań*, [w:] *Od wielokulturowości miejsca*, s. 130-131, za: G. Allport, *The nature of prejudice*, Cambridge 1954.

⁴³ Tamże.

nictwa w niepowierzchowej interakcji z reprezentantem odmiennej kultury stanowi źródło najbardziej wiarygodnego doświadczenia i wiedzy. Nie zawsze jednak istnieje taka możliwość, stąd na drodze nabywania kompetencji międzykulturowych, obok bezpośrednich doświadczeń, istotną rolę odgrywają także oddziaływania informacyjne. Uznaje się bowiem, że brak wiedzy na temat obcych nam kultur prowadzi do ich niezrozumienia, a w konsekwencji do wzmocnienia odczuwania lęku przed nimi⁴⁴. Stąd, przekazywanie informacji o innych krajach i ich przedstawicielach stanowi obecnie jedną z najważniejszych dróg rozwijania kompetencji międzykulturowych. Istotne jest, aby przekazywana wiedza była rzetelna i wzbudzała refleksję, w konsekwencji prowadząc do uwrażliwienia na Inność.

Wskazane powyżej strategie rozwoju kompetencji w kontekście komunikacji międzykulturowej są jednak naznaczone niejednoznacznością efektów. W perspektywie dalekosiężnej jako obiecująca perspektywa jawi się rozwijanie empatii, w której można upatrywać swoistego mediatora kontaktu⁴⁵. W kontakcie bowiem istotą nie jest jedynie samo zetknięcie się, lecz zawiązanie autentycznych relacji. Oczywiście, możliwość spotkania osoby odmiennej kulturowo sama w sobie daje wiele możliwości; także wiedza na temat tej kultury może wspomagać procesy komunikacji i integracji. Jednak, kiedy uczestnicy interakcji będą mieli wobec siebie pozytywne nastawienie, pełne zrozumienia i empatii właśnie, istnieje większe prawdopodobieństwo nawiązania między nimi przyjaźni w pewnej perspektywie czasowej, a w konsekwencji zmiany sposobu postrzegania osób i kultur odmiennych od własnej⁴⁶. Jak twierdzi B. Boćwińska-Kiluk,

umiejętność patrzenia na świat z różnych perspektyw ma podstawowe znaczenie w procesie międzykulturowego stawania się. To nie znaczy, że istniejący punkt widzenia jest zły lub dobry. Raczej oznacza świadomość, że istnieją różne sposoby myślenia i że te różnice powinny być uznawane i szanowane⁴⁷.

Obniżenie lęku i wzbudzenie empatii są więc kluczowymi czynnikami warunkującymi otwartość oraz umiejętność uwzględniania Inności, różnych sposobów postrzegania rzeczywistości, odmienności kultur, tradycji, obyczajów, a w konsekwencji stanowią główne determinanty skutecznej komunikacji międzykulturowej oraz budowania opartego na równości i tolerancji społeczeństwa wielokulturowego.

⁴⁴ Tamże, s. 131.

⁴⁵ E. Dąbrowa, *Pedagogiczna recepcja hipotezy kontaktu a integracja dzieci pochodzenia migranckiego*, [w:] *Od wielokulturowości miejsca*, s. 191.

⁴⁶ T.F. Pettigrew, *Racially separate or together?* New York 1971, s. 76.

⁴⁷ B. Boćwińska-Kiluk, *Uwarunkowania komunikacji międzykulturowej*, s. 137.

Podsumowując niniejsze rozważania, warto podkreślić, iż jesteśmy uczestnikami nieustannych przeobrażeń społecznych, procesów migracyjnych i dyfuzji kulturowej, intensyfikowanych przez globalne możliwości oraz utrzymujące się różnice w poziomie życia pomiędzy krajami. Co prawda, w porównaniu z innymi państwami Europy, Polska może wydawać się krajem dość jednolitym kulturowo oraz religijnie, nadal pozostając zdecydowanie krajem emigracji. Przy tym jednak, coraz więcej imigrantów z Europy Wschodniej wybiera Polskę jako destynację swoich wędrówek w poszukiwaniu lepszego życia. Bez wątplenia, stanowi to wyzwanie dla wszelkiej działalności społecznej, a pedagogiczna, jak twierdzi W. Danilewicz, odgrywa w tym zakresie rolę pracy u podstaw⁴⁸. Do zadań edukacji należy bowiem obecnie przygotowanie polskiego społeczeństwa do spotkania z Innym, z Innością, kształtowanie kultury dialogu, zwiększanie świadomości społecznej oraz budowanie atmosfery otwartości. Ponadto, nie można pomijać w tym aspekcie setek tysięcy Polaków wyjeżdżających za granicę i tam osiedlających się. Wśród nich jest wiele dzieci, stąd stworzenie atmosfery sprzyjającej integracji, wypracowanej na drodze efektywnej komunikacji międzykulturowej, niewątpliwie stanowi bardzo ważne zadanie współczesnego społeczeństwa i współczesnej pedagogiki – nie tylko w Polsce, lecz na całym świecie.

Trudno nie zgodzić się ze słowami J. Nikitorowicza, że „jeżeli wielokulturowość jest faktem, to międzykulturowość jest zadaniem edukacji i dla niej wyzwaniem”⁴⁹, które wskazują na potrzebę refleksji nad wszechobecną różnorodnością w praktyce pedagogicznej. Zdaniem tego autora, powinniśmy traktować wielokulturowość jako „obiektywną rzeczywistość społeczną, w której ma miejsce fakt współwystępowania grup zróżnicowanych kulturowo”⁵⁰. Wskazana perspektywa wzbudza potrzebę wypracowania odpowiednich strategii edukacyjnych, umożliwiających kształtowanie postaw i kompetencji, sprzyjających harmonijnemu, świadomemu i twórczemu funkcjonowaniu każdego człowieka (bez względu na fazę życia, w jakiej się znajduje) w zróżnicowanym kulturowo środowisku⁵¹. Edukacja międzykulturowa, jako jedna z najmłodszych koncepcji pedagogicznych, stanowi zatem nadzieję dla procesu integracji w społeczeństwach wielokulturowych; jest bowiem dyscypliną

⁴⁸ W. Danilewicz, *Oblicza współczesności w perspektywie pedagogiki społecznej*, Warszawa 2009, s. 267.

⁴⁹ Cytat zaczerpnięty ze strony internetowej Koła Naukowego Edukacji Międzykulturowej www.knem.amu.edu.pl, działającego na Wydziale Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu [dostęp: 17.04.2018].

⁵⁰ J. Nikitorowicz, *Człowiek pogranicza*, s. 9.

⁵¹ J. Nikitorowicz, *Zadania edukacji regionalnej i międzykulturowej w kreowaniu tożsamości kulturowej człowieka*, *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 2008, 2, s. 3-17.

przywracającą i utrwalającą ducha współpracy oraz równowagi, sprzyjającą komunikacji międzykulturowej i przekraczaniu granic własnej kultury, a w konsekwencji służącą integracji w środowisku wielokulturowym⁵².

BIBLIOGRAFIA

- Allport G., *The nature of prejudice*, Addison-Wesley Publishing, Cambridge 1954.
- Bagley C., *Immigrant Minorities in the Netherlands: Integration and Assimilation*, *International Migrant Review*, 1971, 5.
- Barna L.M., *Stumbling blocks in intercultural communication*, [w:] *Intercultural communication: A reader*, red. L.A. Samovar, R.E. Porter, E.R. McDaniel, Wadsworth Publishing, Belmont 1996.
- Biernath M., *Różnorodność integracji. Wymiary i mechanizmy procesu integracji*, [w:] *Problemy integracji imigrantów. Koncepcje, badania, polityki*, red. A. Grzymała-Kazłowska, S. Łodziński, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008.
- Boćwińska-Kiluk B., *Uwarunkowania komunikacji międzykulturowej*, [w:] *Od wielokulturowości miejsca do międzykulturowości relacji społecznych. Współczesne strategie kreowania przestrzeni życia jednostki*, red. J. Nikitorowicz, J. Muszyńska, B. Boćwińska-Kiluk, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2014.
- Boski P., Chodynicka A., *Stosowana psychologia międzykulturowa: Założenia i realizacja treningów kompetencji i komunikacji międzykulturowej*, [w:] *Kulturowe ramy zachowań społecznych*, red. P. Boski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Bosswick W., Heckmann F., *Integration of Imigrants: Contribution of local and regional authorities*, Report for European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions 2006, https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_files/pubdocs/2006/22/en/1/ef0622en.pdf [dostęp: 29.11.2017].
- Chimbos P., *A Comparison of the Social Adaptation of Dutch, Greek and Slovak Immigrants in Canadian Community*, *International Migration Review*, 1972, 6.
- Clifford J., *Diasporas*, *Cultural Anthropology*, 1994, 9(3).
- Faist T., *The volume and dynamics of international migration and transnational social spaces*, Oxford University Press, Oxford 2000.
- Danilewicz W., *Oblicza współczesności w perspektywie pedagogiki społecznej*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2009.
- Danilewicz W., *Rodzina ponad granicami*, Wydawnictwo Trans Humana, Białystok 2010.
- Dąbrowa E., *Pedagogiczna recepcja hipotezy kontaktu a integracja dzieci pochodzenia migranckiego*, [w:] *Od wielokulturowości miejsca do międzykulturowości relacji społecznych. Współczesne strategie kreowania przestrzeni życia jednostki*, red. J. Nikitorowicz, J. Muszyńska, B. Boćwińska-Kiluk, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2014.
- Dylak S., *Nauczyciel – kompetencje i kształcenie zawodowe*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 3, red. Pilch T., Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2004.
- Faist T., *The volume and dynamics of international migration and transnational social spaces*, Oxford University Press, Oxford 2000.
- Giddens A., *Socjologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Grabowska B., Kania K., *Kompetencje międzykulturowe w świecie zróżnicowanego „my”*, [w:] *Od wielokulturowości miejsca do międzykulturowości relacji społecznych. Współczesne strate-*

⁵² Tamże.

- gie kreowania przestrzeni życia jednostki, red. J. Nikitorowicz, J. Muszyńska, B. Boćwińska-Kiluk, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2014.
- Grzymała-Kazłowska A., „Integracja” – próba rekonstrukcji pojęcia, [w:] *Problemy integracji imigrantów. Koncepcje, badania, polityki*, red. A. Grzymała-Kazłowska, S. Łodziński, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008.
- Grzymała-Kazłowska A., Łodziński S., *Wprowadzenie*, [w:] *Problemy integracji imigrantów. Koncepcje, badania, polityki*, red. A. Grzymała-Kazłowska, S. Łodziński, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008.
- Hofstede G., *Kultury i organizacje: zaprogramowanie umysłu*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2000.
- Knapp K., *Analyzing Intercultural Communication*, Mouton de Gruyter, Berlin – New York – Amsterdam 1987.
- Krzyżowski Ł., Urbańska S., *Perspektywa transnarodowości w studiach migracyjnych*, [w:] *Mozaiki przestrzeni transnarodowych. Teorie – metody – zjawiska*, red. Ł. Krzyżowski, S. Urbańska, Wydawnictwo Nomos, Kraków 2010.
- Marody M., Giza-Poleszczuk A., *Przemiany więzi społecznej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2004.
- Massey D., *The Settlement Process among Mexican Migrants to the United States*, *American Sociological Review*, 1986, 51(5).
- Matsumoto D., Juang L., *Psychologia międzykulturowa*, przekł. A. Nowak, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2004.
- Niedźwiedzki D., *Migracje i tożsamość. Od teorii do analizy przypadku*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2010.
- Nikitorowicz J., *Pogranicze, tożsamość, edukacja międzykulturowa*, Wydawnictwo Trans Humana, Białystok 1995.
- Nikitorowicz J., *Zadania edukacji regionalnej i międzykulturowej w kreowaniu tożsamości kulturowej człowieka*, *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 2008, 2.
- Nikitorowicz J., *Człowiek pogranicza jako efekt dialogu tożsamościowego w warunkach wielokulturowości*, *Edukacja*, 2009, 3.
- Olechnicki K., Załęcki P., *Słownik socjologiczny*, Wydawnictwo Graffiti BC, Toruń 1997.
- Parfieniuk I., *Uwarunkowania skuteczności nabywania kompetencji kulturowych na podstawie informacyjnych i doświadczeniowych typów oddziaływań*, [w:] *Od wielokulturowości miejsca do międzykulturowości relacji społecznych. Współczesne strategie kreowania przestrzeni życia jednostki*, red. J. Nikitorowicz, J. Muszyńska, B. Boćwińska-Kiluk, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2014.
- Pettigrew T.F., *Racially separate or together?* McGraw-Hill, New York 1971.
- Schoeneberg U., *Participation in Ethnic Associations: The Case of Immigrants in West Germany*, *International Migrant Review*, 1985, 19(3).
- Sobecki M., *Komunikacja międzykulturowa w wymiarze religijnym jako wyzwanie edukacyjne*, [w:] *Od wielokulturowości miejsca do międzykulturowości relacji społecznych. Współczesne strategie kreowania przestrzeni życia jednostki*, red. J. Nikitorowicz, J. Muszyńska, B. Boćwińska-Kiluk, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2014.